

א פ י ל ו ג

"המצוקה כפי שאנו מגדירים אותה היום היא מטבעה מורכבת יותר מאשר בעבר. קודם כל, המצוקה היא עניין של רמת חיים נמוכה, הניתנת למדידה, אך בנוסף לכך זוהי גם תחושה סובייקטיבית של היחיד או המשפחה המרגישים עצמם מקופחים לעומת אחרים." [גולדה מאיר בכנסת, 25 ביולי 1973],²⁰⁷

ועדת ראש הממשלה לילדים
ובני נוער במצוקה (1971-1973)

בהיותה ראש הממשלה יזמה גולדה מאיר את הקמתה של הוועדה הממלכתית הראשונה והיחידה עד אז, שבחנה שאלות של מצוקה חברתית. היה זה בסיון יחיד במינו להתמודד בצורה מקיפה ויסודית עם בעיות חברתיות המורות, ששותפו בו עשרות רבות של חוקרים, אנשי ציבור, מומחים ואנשי מעשה בתחומים השונים, כשהדיונים מונחים על-ידי גישות אינטרדיסציפלינריות.

הוועדה, רקעה, מסקנותיה ותוצאותיה מבטאים במידה רבה את השקפותיה של גולדה בנושאים חברתיים, וממשיכים את פעילותה בהיותה שרת העבור דה. הוועדה עסקה בחלק מהתוצאות וההישלכות שהיו לקליטת העלייה ההמונית, והאיצה תהליכים בתחומים שבהם עסקה.

הוועדה תרמה להחשת התחיקה הסוציאלית ולהשלמתה, וניתן לראות בה נדבך חשוב תחיקתי להגשמת מדיניות הרווחה בישראל.

במשך תקופה ניכרת, מאז מונתה על-ידי בן-גוריון לשרת החוץ בקיץ 1956, היתה גולדה מנותקת מהמגע הרצוף והיומיומי עם בעיות הפנים, ובהן בעיית קליטת העולים החדשים, שהעסיקה אותה ביותר בהיותה שרת העבודה. קרוב לוודאי שהריחוק יצר גם חיץ רגשי בינה לבין הנושאים שהעסיקו אותה בעבר. אולם כאשר התעוררה דעת הקהל בארץ, נוכח התגלות תופעות קשות של מצוקה חומרית ונפשית של שכבות רחבות, לא היססה גולדה להעמיד את הנושא על סדר היום הציבורי, ולייחס לו חשיבות ראשונה במעלה. ביטוי לייחסה הוכח עם הקמת הוועדה הממלכתית.

מאמצע שנות החמישים ועד למיתון של שנת 1966, נהנתה הארץ מהתפתחות כלכלית מהירה ביותר. הגידול השנתי הממוצע בתוצר הלאומי היה כעשרה אחוזים וציון כאחד הגבוהים בעולם. האינפלציה הודברה (פחות מ-5% בשנה), האבטלה ירדה לממדים מינימליים, ורמת החיים הממוצעת עלתה בצורה משמעותית. המעברות כמעט שנעלמו מנוף הארץ, ומושבי העולים החדשים התקדמו בדרך להתבססות משקית ויציבות חברתית.

המיתון הכלכלי שהסתמן בסוף 1965 נמשך כשנתיים, ובשנת 1968 התחדשה תקופת הגאות. כאשר החלה גולדה לכהן בתפקידה כראש הממשלה בראשית 1969, נמשכה הפריחה. התפתחות מהירה במיוחד היתה בענף הבניין גם בהשפעת העלייה מברית-המועצות ומארצות המערב.

בראשית 1971, כאשר שקטה הארץ ממלחמת ההתשה, בעיצומו של השפע הכלכלי ואווירת האופטימיות, התרגשה סערה ציבורית שבמרכזה עמדו "הפנתרים הניחורים". בתקופה קצרה של חודשים אחדים הפכה תנועת מחאה חברתית זו לגורם מתסיס, שעורר תגובות חריפות והעלה נושאים חדשים למרכז המודעות החברתית-ציבורית.

הגרעין המייסד של "תנועה" זו (ספק אם הכינוי "תנועה" בו נהגים להשתמש, הולם אותה) היו צעירים משכונת מוסררה בירושלים. רובם ככולם היו ילידי השכונה, או שהגיעו אליה כילדים בגל העלייה ההמונית בסוף שנות הארבעים וראשית החמישים. צעירים אלה, ממוצא מרוקני (בודדים היו בני עדות מזרח אחרות), היו מנותקים ממסגרות מקובלות. רובם לא למדו בבתי-ספר על-ייסודיים, לא שרתו בצבא, עסקו בעבודות מזדמנות או לא עבדו בכלל, ולחלקם היו תיקים במיטרה. בין פברואר לאפריל 1971 הצטרפו אליהם קבוצות צעירים שבאו מרקע חברתי-כלכלי דומה ממקומות שונים בארץ, מערים גדולות ומעיירות פיתוח. קשה לאמוד את מספרם בשל העדר כוחות ארגוניים, מה גם שלא היה קשר ארגוני בין כל הקבוצות הללו. יש להניח, כי מספר הפעילים לא עלה על מאות בודדות, ומעולם לא התקבלו כמייצגים של רוב בני עדות המזרח. עם זאת, והרף מגבולותיהם האובייקטיבי וויות, הצליחו לרכז אלפי תומכים בהפגנותיהם, ומה שחשוב יותר – להחסיס את דעת הקהל הכללית. מנהיגיהם נפגשו עם ראשי הממסד הפוליטי והתראות, וזכו לאהדה לא מבוטלת בקרב חלק מהחוגים הרדיקליים בישראל.

כיצד להבין את הצלחתם של "הפנתרים", שהיוו את הקוטב המנוגד למודל של הצעיר בישראל לפחות בשלב הראשון?

הם ביטאו בצורה חריפה ונוקבת את המצוקה האמיתית שהכבידה על חלק

קליטת עלייה. עבודה ותקיפה סוציאלית

ניכר של בני עדות המזרח, בעיקר על יוצאי צפון אפריקה. דווקא נוכח ההתפתחות הכללית המהירה שחלה מאמצע שנות התמישים, בלט הניגוד, היחסי והמוחלט של אוכלוסיית המצוקה, שמאפייניה היו: משפחות מרובות ילדים; דור שני בשכונות מצוקה בערים ותיקות או עיירות פיתוח, מובטלים או מועסקים בדרגות הנמוכות בשוק העבודה. המשותף לכל אלה שרובם המכריע נמנו עם עדות המזרח. התוצאה היתה הרחבת הפער בין המבוססים לבין הרבדים הנמוכים באוכלוסייה.

רוב המפלגות, ומפלגת העבודה בוודאי, הצהירו על כוונותיהן לעשות הכל כדי למנוע היווצרות פער בין-מעמדי ובין-עדתי, ואף העריכו שתהליך הקליטה של העולים מארצות המזרח והחקיקה הסוציאלית תורמים לכך. כיצד קרה שלא הבחינו בהיווצרותה של שכבת אוכלוסייה חלשה וממורמרת? המודעות, של הממסד הממלכתי ושל פעילי המפלגות, לעיוותים סוציאליים המתחזקים בחברה, היתה חלשה. מעין שאננות והשלמה ומדיניות של תיקור-נים שוליים וזוחלים לאורך זמן איפיינו את התייחסותם.

לפי א. דורון ההתעלמות מהיווצרותה של אוכלוסיית מצוקה היתה תוצאה של טשטוש הדרגתי של ערכי החברה הישובית והישראלית עד אז. "במקומם גשענה יותר ויותר הדעה השמרנית המסורתית, לפיה אין זו אשמתה של החברה שקיימת מצוקה כלכלית, והעוני הוא תוצאה של עצלות והוסר יוזמה של הפרט."²⁰⁸ לדעתו, היה ניגוד חד בין ההצהרות המתקדמות של ההסתדרות הכללית ומפלגת העבודה, לבין התבססותן למעשה, על החלק החזק והמבוסס של החברה.

מ. אביזוהר ציין כי תנועת העבודה הסתייגה תמיד מפני מתן תמיכה כספית שלא תמורת עבודה, מחישש שמא הפרט הנצרך לעזרה יוותר על הובת העבודה, שהוכרה כערך עליון. הציפייה היתה כי כל אחד חייב במאמץ, לעשות גם מלאכה קשה כדי לקיים את עצמו.²⁰⁹ גישה בסיסית זו, לא עלתה בקנה אחד עם הרגישות למצבם של החלשים, ועברו שנים לא מעטות עד שהיא פינתה את מקומה, בהדרגה ולא בלי היסוסים, להכרה בצורך לנקוט במדיניות נמרצת של התערבות מלמעלה להקלת מצוקתן של השכבות החלשות.

קיומה של מצוקה בהיקף כה נרחב, נראית ממבט ראשון תמוהה, נוכח התחיקה הסוציאלית שעיקרה הביטוח הלאומי (עם התיקונים והתוספות שנעשו בו מאז 1954), חוק הסעד (1958) וחוקים ותקנות נוספים שמטרתם לדאוג לקבוצות חלשות (כמו קצבאות למשפחות מרובות ילדים). את ההסבר לכך יש להפש בשני מישורים: א) מכלול ההסדרים החוקיים הבטיח אמנם מינימום מסוים לאוכלוסייה הנזקקת לתמיכה ציבורית, אך לא היה בו כדי

לצמצם את הפער, ההולך וגדל בין אלה לבין רוב האוכלוסייה שנהגה, כאמור, מהתקדמות מהירה ומביסוס כלכלי. תופעה דומה הסתמנה גם בארצות המערב שהגשימו את רעיון "מדינת הרווחה" הלכה למעשה. נוסף על המצוקה החומרית, הניתנת למדידה במונחים כמותיים, הלכה וגברה המצוקה הנפשית - סובייקטיבית, שהולידה רגשות של אכזבה, ניכור ויאוש. (ב) ליקויים ארגוניים הנובעים, בין השאר, ממודעות נמוכה לזכויות בהפעלת התחיקה הסוציאלית, ומסטנדרט נמוך של תגמולים שנקבע בשנות הצנע (שנות החמישים) ושתוקן רק במידה חלקית מאוד. לא מעטים היו אלה ש"נפלו בין הכסאות", או שלא ידעו לממש את זכויותיהם. יש להניח כי חלק לא מבוטל מהכספים שנועדו לנוקשים אמיתיים, לא הגיע אליהם.

התמיכה ב"פנתרים" והעיתוי לפעילותם

מחאתם וקובלנותיהם של "הפנתרים" לא היו מצליחים "להבקיע" את המודעות הציבורית, שלא היתה מעורבת יותר מדי בנושאים אלו, אלמלא זכו לתמיכה נמרצת של גורמים נוספים, בחלקם "מבוססים": (א) מרצים מבית-הספר לעבודה סוציאלית ע"ש ברוואלד בירושלים, שהנהיגו את ציבור העובדים הסוציאליים ליתר מעורבת ורצון להשפעה על עיצוב מדיניות הרווחה בישראל. שלא כמו המימסד השלטוני, הם לא השלימו עם המציאות החברתית הקיימת, הכירו היטב את עיוותיה, עוררו ויכוחים ציבוריים, ומלאו תפקיד חשוב בוועדת ראש הממשלה. (ב) חוגים רדיקליים הן של סטודנטים בעיקר יוצאי ארצות-הברית, שהיו רגישים לנושא הקיפוח החברתי מאז המהומות בקמפוסים האוניברסיטאים בסוף שנות השישים, וחברי קבוצות פוליטיות שמאליות קיצוניות. חוגים אלה, בניגוד למרצים ולעובדים הסוציאליים, תמכו גם בפעילות ההפגנתית, ולפעמים אף מיליטנטית של "הפנתרים". אלה כמו אלה היוו מעין גב ציבורי לפעילי "הפנתרים", שהיו כאמור בעלי השכלה נמוכה, ולא היו מסוגלים לנסח בצורה הולמת את טענותיהם ודרישותיהם.

אין זה מקרה כי "התפרצות" הפנתרים ארעה בראשית 1971 ולא קודם. שלושה תנאים לפחות הכשירו את האווירה לכך: (1) הרגיעה בחזית הבטחון עם הפסקת האי בקיץ 1970 לאחר מתח רצוף של שנים. אין ספק כי כאשר כמעט מדי יום רשימות שחורות של חללי מלחמת ההתשה התפרסמו בעיתונים, לא היה סיכוי לעורר את דעת הקהל לנושא חברתי פנימי כלשהו. (2) גל העלייה שהתגבר בשנים 1969-1970 מארצות המערב, בעיקר מארצות-הברית, וכן העלייה מברית-המועצות, כשהעולים זוכים להטבות יתר. אלה

מצאצאי יושבי המעברות ושכונות העוני, שהמשיכו לחיות בתנאי דיור קשים ביותר, ראו בהעדפת העולים החדשים האשכנזים הוכחה לטענתם היסודית, כי קיימת אפליה עדתית וכי מאז ומתמיד קופחו ונוצלו לרעה. (3) הצטבר תומר עדכני, ממחקרים שנעשו בבתי-הספר לחינוך של האוניברסיטאות, על פערים חינוכיים, ההולכים ומעמיקים אצל בני הדור השני של יוצאי העלייה ההמונית. נכונה האמונה כי פערים אלה ייעלמו בהדרגה, כאשר כל בני העולים ילמדו באותם מוסדות, ושררה אווירה של חוסר תקווה להקטנת המצוקה החברתית, כלכלית והשכלתית בקרב בני הדור השני. פעילי המחאה מהחוגים הרדיקלים השכילו להשתמש בחומר זה.

ה"הישגים" של "הפנתרים"

הפעילות של ה"פנתרים", לא השפיעה ישירות על התפתחות החקיקה והפעילות הסוציאלית בישראל. המגמה להרחיב את תחומי החקיקה ולהעמיק, נמשכה ברצף כל השנים. עם זאת, אין ספק כי ההד הציבורי שהיה להופעת ה"פנתרים" השפיע על האצת פעילויות שאחרת היו נדחות או אורכות זמן רב יותר. כך, למשל, הועלו סכומי ההלוואות לזוגות צעירים, או הובטחה הכשרה מקצועית לבערים שנפלטו ממערכת החינוך. עליפי אביווהר נתקבלו החלטות על פעילויות בשירותי החברה בחודשים הסמוכים להופעת הפנתרים. חלק מהם לא היה קשור בה כמישרין, כפי שאפשר להיווכח מבדיקת העיתוי של החלטות שונות והכנת תכניות הפעולה. אולם בתודעת הציבור נרשם כמעט הכל לזכותם של הפנתרים, ולחובתה של הממשלה שלא התעוררה לעשות, עד שלא פרצה מחאה אלימה.²¹⁰

התוצאה החשובה ביותר של הופעת ה"פנתרים", היתה הקמת ועדת ראש הממשלה. תשומת הלב הציבורית שגברה עם תופעת עבריינות הנוער וראשית הופעתם הציבורית של "הפנתרים" השפיעה על החלטת הממשלה ב-21 בפברואר 1971 למנות ועדה "ללימוד הבעיות הכרוכות בעבריינות הנוער והדרכים לטיפול בנושא". מבחינה פורמלית החלטת הממשלה בנושא עבריינות הנוער, היא שהביאה להקמת ועדת ראש הממשלה לילדים ובני נוער במצוקה. אולם אביווהר מדגיש כי אם נזכור שהפנתרים הגבירו הפגנותיהם בתקופה שבין פברואר לאפריל של אותה שנה, כאשר החלה לפעול הוועדה בראשותו של ד"ר ישראל כץ, נתקבל על הדעת ההערכה ששינוי האווירה בעקבות הפגנות "הפנתרים" סייע להסיט את הדיון בנושא העבריינות לנושא המצוקה.²¹¹

כשלון "הפנתרים"

"הפנתרים" לא הצליחו ליצור תנועה עממית רחבה שתפעל לאורך זמן. לאחר כמחצית השנה, נראה היה כי רבים מתומכיהם איבדו כל עניין בהם. היו לכך סיבות אחדות: (1) ליקויים ארגוניים וחוסר הצלחה ליצור מנהיגות שתהיה מקובלת על כל הקבוצות שהשתתפו במאבקי הלוקאליזם העדתי של יוצאי מרוקו והשכונתי של יוצאי יזכונות בירושלים, היה בעוכריהם.²¹³ דבורה ברנשטיין הראתה כי פעילותם שובשה בשל מאבקי קליקות בתוכם. (2) רבים מאלה שהשתתפו בהפגנות או אהדו את "הפנתרים", נרתעו מגילויי האלימות של חלק ממנהיגיהם.²¹⁴ גם העובדה שחלק מהפעילים היו בעלי עבר פלילי, לא עודדה שיתוף פעולה של האינטליגנציה מבני עדות המזרח ושל בני המעמד הבינוני. (3) הממשלה קיבלה חלק מטענות "הפנתרים" והגבירה את מעורבותה לטובת החלשים בחברה, בכצעה פעולות שיקום נראות לעין. (4) לפי אריק כהן "הפנתרים לא הצליחו ליצור 'מיתוס סוציאלי' חדש. עם כל ניכורם מהמדינה, שקיפחה אותם לדעתם, הם ראו עצמם חלק מהחברה הישראלית ורצו להתערות בה. ניכור כשלעצמו, אינו 'דגל' הבונה תנועת מחאה חברתית רדיקלית."²¹⁴

בסופו של דבר, חלק מראשי הפנתרים "נקנו" על-ידי הממסד בשיטת הקואופטציה, בעיקר על-ידי מתן תפקידים. אחרים ניסו כוחם בפעילות פוליטית כשהציגו את מועמדותם בבחירות לכנסת ונכשלו.

גולדה והפנתרים

"גולדה, למדי אותנו אידיש" –

כרוה בהפגנת הפנתרים בירושלים.²¹⁵

העימות בין גולדה לבין ראשי הפנתרים התפרסם במיוחד לאחר שאמירתה "הם לא נחמדים" עשתה לה כנפיים. מלים אלו הוצאו מהקשרן, והרגישות הגואה של אותם ימים, ייחסה להם משמעות מגוזמת ומעוותת. דבריה של גולדה נאמרו לאחר שדוות לה על גילויי אלימות של הפנתרים, שהשליכו בקבוקי תבערה על השוטרים בעת הפגנה. היא הביעה את התנגדותה ואת סלידתה מפני הפעלת אלימות כאמצעי להשגת יעדים כלשהם. מאז ומתמיד הגיבה גולדה בחריפות על נסיונותיהם של שובתים או מפגינים לנהוג באלימות. בפגישה שקיימה עם ראשי הפנתרים באפריל 1974, לא נמצאה כל לשון משותפת ביניהם. מיד לאחר שישאלה אותם למקומות עבודתם, כפי

שנהגה בכל פגישה עם אנשים שלא הכירה, נעלבו וראו בכך פגיעה אישית ולא היה יותר סיכוי לשיחה פתוחה.

מלכתחילה גילתה גולדה יחס חשדני ובלתי אוהד כלפי "הפנתרים", מאחר שראתה בהם גורם המלבה איבה עדתית. כל הקבוצות שנשאו דגל של עדתיות היו פסולות בעיניה; לדעתה, הן סיכנו את מימוש השאיפה להביא לידי שילוב חברתי של כל עדות ישראל. כמו רבים מבני דורה, היא הפגינה גישה פטרנליסטית מובהקת לגבי עדות המזרח: עליהם ללמוד, לשנות את דרכיהם, לסגל לעצמם אורח חיים ונורמות התנהגות חדשות, כמו של האשכנזים הוותיקים. גולדה, כמו חבריה לממשלה, לא היתה מסוגלת להבין, כי "הפנתרים" רצו להיות שותפים למשאבים של כוח והשפעה. היא לא הסכימה עם טענתם כי קיפוחם נובע ממדיניות שיטתית ואינטרסנטית של "האשכנזים". לדעתה, קיפוחם הוא פרי מורשת עברם: "רבים מיוצאי ארצות האיסלם הביאו ב'מטענם' קיפוח ואפליה מארצות מוצאם. היהודים שבאו אלינו מארצות האיסלם עלו ברמתם על הסביבה האנושית שמתוכה באו, אך גורלם גרם לכך שחיו במדינות שטרם התפתחו מבחינה השכלתית, תעשייתית ותרבותית ונשללה מהם האפשרות לפתח את סגולותיהם, להביא לידי ביטוי את כושרם האינטלקטואלי, לרכוש ידע והשכלה כפי שניתן ונתאפשר לאלה הבאים מארצות מפותחות באירופה ובאמריקה... לשמחתנו חלה התקדמות עצומה. מי שמתעלם מכך מתכחש לעובדות. המאמץ להתגבר על המצוקה הסגולית של העדות חייב להימשך."²¹⁶

עם זאת, לא התעלמה גולדה מתופעת העוני והקיפוח של שכבות חלשות בחברה הישראלית, וצייגה כי איש אינו רשאי להכחיש כי קיים עוני בישראל, ושאינו להשלים עם מציאות זאת. "הציונות מעודה היתה חדורת השאיפה והמאבק לצדק חברתי, לתחייה לאומית וסוציאלית. למעלה מכל ספק הוא, כי שני הנושאים המחייבים מאמץ לתקנתם הם השיכון והחינוך."²¹⁷

עבודת ועדת ראש הממשלה לילדים ובני נוער במצוקה

עד אז לא הוקמה ועדה ציבורית ממלכתית שפעלה בהיקף של ועדת ראש הממשלה לילדים ולבני נוער במצוקה. בוועדה היו 128 חברים, מהם 92 שפעלו בעשרה צוותים. כל צוות הכין דו"ח נפרד בתחום מוגדר; צוות אחד ה"שיכון והקהילה", שני צוותים – ב"שירותים סוציאליים", ארבעה צוותים התמקדו בנושאי חינוך ואחד בתחום הבטחת הכנסה. עם חברי הוועדה נמנו מומחים מתחומים מגוונים של המקצועות האקדמאים, מומחי מינהל, אנשי ציבור

וחברי כנסת, אנשי עסקים ופקידים בכירים בממשלה וברשויות מקומיות. הוועדה קיבלה סיוע מחקרי ומידע ממקורות מגוונים, כולל מחו"ל. מליאת הוועדה התכנסה שש פעמים בנוכחות גולדה מאיר. הניווט נעשה בידי ועדה מתמדת, שבראשה עמד מנכ"ל הביטוח הלאומי ד"ר ישראל כץ, תלמיד של אסכולה בריטית החדורה שאיפה לשוויון חברתי, שבראשה עמד פרופסור טיטמוס. אסכולה זו חתרה לבדיקה מתמדת של שיעורי השינוי החברתי ושל השירותים עצמם והשוואתם ליעדים של תכניות הרווחה, והתייחסה אל המחקר כאל חלק אינטגרלי מהמנהל. היא דחתה כמופרכת את ההנחה שהצמיחה המשקית-כלכלית והשירותים הקיימים יבלמו את התפשטות המצוקה ויעשו לחיסולה ללא התערבות מהמרכז. אסכולה זו מדגישה את ההכרח במדיניות מכוונת ונמרצת של המימסד לצמצום הפערים החברתיים.

המדידה של תרומתם של שירותי הרווחה מעוררת את הצורך בהגדרת המונח "מצוקה", וזו מסובכת מבהינה מתודית. לצורך זה יש לקבוע קריטריונים ולדבוק בהם, בידיעה כי יש בכך מרכיב של החלטה שרירותית. הוועדה התלבטה רבות בסוגיית ההגדרה והחליטה על שלושה קריטריונים: (א) הכנסה של המשפחה מתחת לקו של 40% מהשכר הממוצע במשק. (ב) צפיפות דיור של שלוש נפשות ויותר לחדר.

(ג) רמת השכלה של ראש המשפחה, שהיא שבע שנות לימוד ומטה. ילדים ששלושת הקריטריונים חלים עליהם, מצויים לפי ההגדרה "במצוקה קשה" ומספרם הגיע אז ל-25 אלף. ילדים ששני קריטריונים חלים עליהם, הוגדרו כמצויים במצוקה, כאלה היו 160 אלף. כל הילדים בקטגוריה הראשונה, ו-94% מהקטגוריה השנייה באו ממשפחות שמוצאן מארצות אסיה-אפריקה. 75% מהילדים במצוקה באו ממשפחות מרובות ילדים.

יש להדגיש, שכל ההערכות על חסך זה או אחר הן יחסיות, ומשמעותן תלויה בשינויים המתרחשים לאורך זמן, אפילו לטווח הקצר. דוגמה אופיינית היא מתחום צפיפות הדיור: בשנת 1959, כשהצפיפות הממוצעת היתה 2.2 נפש לחדר, דיור בצפיפות של 3 נפשות לחדר היווה סטייה של 37% מהחציון. בשנת 1972, כשהחציון נקבע ל-1.5 נפשות לחדר, דיור בצפיפות של 3 נפש לחדר משמעותו היתה סטייה של 100% מהחציון שהיא פי שלושה מאשר בסוף שנות החמישים. כלומר, העלייה הכללית ברמת החיים, הגדילה את המצוקה היחסית של אלה שנותרו מאחור.

בסיכום הדו"ח הביעה הוועדה הערכה להישגים מרשימים שהושגו, והמתמשים הלכה למעשה, לצמצומה של המצוקה בכלל ולמניעתה בפרט. עם זאת הודגש כי ההתקדמות הכלכלית והחברתית בתחומים שונים, היא המגבירה ומחריפה את הציפיות לשיפור תנאי החיים של כל הקבוצות

קליטת עלייה, עבודה ותקינה סוציאלית

בישראל, והיא המעוררת לרוב גם את תחושת "המצוקה הסובייקטיבית" אצל יחידים וקבוצות.

הוועדה קבעה כי יש להעמיד את צמצום הפערים החברתיים האובייקטיביים המבטאים ברמת הכנסה, בצפיפות הדיור, ברמת בריאות, בהשכלה, בחינוך ועוד, כיעד בעל חשיבות עליונה של החברה הישראלית. נוסף לכך, ייחסה הוועדה חשיבות לא פחותה לפעילות לצמצום הפער הסובייקטיבי המתבטא בהרגשות קיפוח, אפליה עדתית ובתחושות אחרות של האוכלוסיות השריונות במצוקה כלכלית וחברתית.

כדוגמה לצמצום הפער החברתי בתקופה זו ניתן להסיק מהנתונים בדבר צמצום צפיפות הדיור. בשנה אחת, משנת 1969 ל-1970 פחת מספר הילדים הגרים בצפיפות מ-232 אלף ל-205 אלף. כשלעצמו ניתן לראות בכך הישג מרשים אשר בוצע תוך פרק זמן קצר. מאידך גיסא, יש לציין את הנתון הסטטיסטי כי בשנת 1970 כמאתיים אלף ילדים, שהם יותר מרבע הילדים בישראל, חיו בצפיפות דיור של שלוש גפשות ויותר לחדר.²¹⁸

המלצות הוועדה ויישומן למעשה

כאשר מונחה הוועדה על-ידי ראש הממשלה, הניחו מקימה כי תסיים עבודתה בכמחצית השנה. בפועל עברו שנתיים, עד שהוועדה סיכמה את מסקנותיה, והגישה דו"ח מפורט של כל עשרת הצוותים. אחד הגורמים להתארכות תקופת עבודתה של הוועדה היה הריגת הצוותים מהמשימה המקורית שלהם. הם לא הסתפקו בדיון במצוקתם של ילדים ובני נוער, ועסקו במכלול הרבה יותר רחב של מערכת שירותי הרווחה הציבוריים.

בהמלצות הודגש הצורך בשינויים מבניים במערכת שירותי הרווחה הציבוריים. עד אז חסרו כלים לעיצובה של מדיניות סוציאלית כוללת, וזו לא התמקדה בנושאים מועדפים. ההצעה העיקרית היתה שיוקמו ועדת שרים לרווחת חברתית ויחידה קבועה לתכנון ולתאום שירותי הרווחה, ושיחול שינוי בחלוקת התפקידים של המשרדים הממשלתיים העוסקים בנושאי הרווחה, כדי להבטיח יעילות ולמנוע כפילויות ובזבוז.

לפעולת הוועדה היו תוצאות נילוות בעלות משמעות בכמה תחומים נוספים: ניתן תמריץ לאיסוף נתונים ולעריכת מחקרים סוציולוגיים וסטטיסטיים החיונים לקביעת מדיניות חברתית לטווח ארוך; נבחנה האפשרות של שילוב מחדש בחברה של בני נוער שנשרו ממסגרות חינוך על-ידי גיוסם לצבא, כשאומצה ההנחה כי הצבא עשוי לשמש כהזדמנות אחרונה להחיל מסגרת חברתית וחינוך אורחי קונסטרוקטיבי לאוכלוסייה החלשה. על-פי דבריה

של ד"ר איה מאיר, ראש צוות בריאות וקהילה, הוועדה איצה את הפעילות הקהילתית באמצעות המתנ"סים. ד"ר מאיר הדגישה את האווירה המיוחדת שנוצרה בוועדה עקב הגיוון בדיסציפלינות המקצועיות השונות והדיונים שנערכו באווירה של פתיחות ונכונות ללמוד.²¹²

עמדתה של גולדה כלפי המלצות הוועדה

חשוב לציין, כי גולדה עקבה מקרוב ומתוך מעורבות רבה אחר עבודת מליאת הוועדה ודיוני הצוותים. היא השתתפה בקביעות בכל ישיבות המליאה (ולפי עדות כמה מהנוכחים אף לא קמה מכסאה כל עוד נמשכו הדיונים). היא הצליחה לשכנע כי הנושא קרוב מאוד ללבה, ובכך עודדה את המשתתפים בצוותים להקדיש מזמנם לעבודה הרבה שעשו בהתנדבות מלאה. בתקופת כהונתה כראש ממשלה ולאחר שקבלה את דו"ח ועדת ראש הממשלה לילדים ובני נוער במצוקה, הכירה גולדה במורכבות הבעיות החברתיות של שנות השבעים ובצורך בגיבוש מדיניות הולמת, שמטרתה היא עצירת תהליכים שליליים והכוונה בתחומי הרווחה, הבריאות ועוד. זוהי גישה מקצועית ולא הד-כיוונית כמו המדיניות שהונהגה עליידי משרדה כשרת העבודה בשנות החמישים.

כן הכירה גולדה בהשלכות החברתיות הקשות הנובעות מקליטת העלייה, הפער החברתי ואי השוויון שנושטרו בחברה הישראלית. בדבריה הדגישה את עקרון הסובייקטיביות של המצוקה, עקרון שיש בו משום הכרה בצדקת מצוקתו של היחיד והמחייב מעבר מטיפול על-פי דפוסים סטנדרטיים המיועדים לציבורים גדולים לטיפול אינדיווידואלי המשתנה מנזקק לנזקק. היא ציינה כי צרכי הקליטה של העלייה ההמונית בשנות החמישים הכתיבו באותה עת נקיטת פתרונות מהירים, שהיו בהכרח בעלי אופי המוני וסטנדרטי, ואילו בשנות השבעים הבעיה איננה עוד מתן פתרונות מהירים שיענו על צרכיהם של קבוצות, כי אם מתן פתרונות אינדיווידואליים מרובי-גוונים, כדבריה: "הדגש עובר מפתרון בעיות של קיום מינימלי, כבעבר הלא רחוק, אל פתרון בעיית צמצום הפער החברתי...". היא הוסיפה כי נדרשת ערנות "לצדק חברתי, לא בהכללות, אלא בהתייחסות אל כל אדם ואדם הנתון במצוקה."²¹³

עוד בטרם הונח הדו"ח על שולחנה של ראש הממשלה, במהלך עבודת הוועדה חלה התקדמות ניכרת להשלמת התחיקה בתחום הבטחת ההכנסה. חלק מרכזי מהמלצות הוועדה בתחום זה, אומץ על-ידי משרדי הממשלה לפני שהדו"ח הגיע אליהם. כך התכניות לקצבאות למשפחות מעוטות

הכנסה הופעלו למעשה כבר בשנים 1971-1972 ברמה שהתקרבה לזו שעליה המליץ הצוות בדו"ח שהוגש בקיץ 1973. גם בתקציב הממשלה והמוסד לביטוח לאומי לשנת 1974 חלה עלייה בכ-5% לעומת שנת 1972 עבור הוצאה לשירותים סוציאליים. בתחום הבטחת ההכנסה הוגשמו כל המלצות ועדת ראש הממשלה, וסעיף הבטחת ההכנסה כולל בתוכו קצבאות ילדים, תשלומים לקשישים, תשלומים למשפחות מעוטות הכנסה וכו'.²²² גולדה ציינה שגם המלצות הוועדה בתחום הקמת מרכז לשירותי התנדבות הוצעה במהלך עבודתה כדלקמן: "אחת מהמלצות הוועדה, שהוגשמה למעשה עוד לפני שגה, היא הקמת מרכז לשירותי התנדבות... העיקר בעינינו אינו בחסכון של עבודת המנגנון, אלא בהשגת מימד אנושי הם ובלתי אמצעי של התנדבות אשר השפעתו ותועלתו יקרים לאין ערוך. התקציב והמנגנון לא יענו את הכל."²²³

גולדה מאיר אימצה את הדו"ח ותוות ההמלצות ללא סייג, והתחייבה לעשות הכל על מנת לממשו בפרק זמן קצר. ואמנם, היא מינתה ועדת שרים לענייני רווחה, והקימה את "רשות הנוער" במשרד ראש הממשלה. זו החלה לפעול במשרדה כיחידת מטה לארגון, לתאום ולביצוע המלצות הוועדה בכל הנוגע לילדים ובני נוער. ברוך לוי, שמונה כראש "רשות הנוער", ציין שגולדה עשתה כמיטב יכולתה למימוש מעשי מיידי של מסקנות הוועדה על-ידי מתן תקנים לכח אדם לפעולה תקינה ומקיפה. מלחמת יום הכיפורים שפרצה חודשים אחדים לאחר קבלת ההמלצות, השפיעה על דחיית ביצועה.²²⁴ ביטוח דמי אבטלה הונהג בשנת 1973, לאחר היסוסים רבים, בשל הקושי להתגבר על הגישה "הקונסטרוקטיווית" המקובלת, ששללה באורח עקרוני הבטחת הכנסה לאנשים בריאים בגיל העבודה. כאן נפרץ המחסום הערכי, ירושת האתוס המסורתי של תנועת העבודה הארץ-ישראלית. "ואמנם שירותי הבטחת הכנסה נמצאו בקו עלייה מובהק יחסית להכנסה הלאומית. חלקם של כל תשלומי העברה המקומיים עלה מ-6.7% בשנת 1960 ל-16.7% בשנת 1974."²²⁵ תלולה במיוחד היתה עליית גימלאות הביטוח הלאומי מכלל ההכנסה הלאומית: מ-3.2% בשנת 1965 ל-6.8% בשנת 1973.

יש להדגיש כי התפתחות זו הושגה למרות העלייה בחלקו של תקציב הבטחון מאז מלחמת 1967, עובדה המלמדת על יכולתו הגדלה של המשק הישראלי בימי הגאות. ההכנסה הפנויה הממוצעת לנפש הוכפלה בין 1960 ל-1972. בחברה הצומחת בקצב כה מהיר לאלה ההולכים לאיטם, נראים בעיני עצמם כנסוגים. התברר כי לא די בהבטחת התנאים המינימליים לשכ-בות החלשות, כפי שאמנם נעשה. כאשר עולה רמת החיים של הרוב במהירות כה גדולה, משתנים במידה ניכרת הצרכים המקובלים כמינימליים. אמנם,

התמעטו המשפחות מתחת לקו העוני, ופג פחד הרעב והמחסור הפיזי של מיעוטי הכנסה, אולם הפערים החברתיים, הוהים במידה רבה עם איבחונים עדתיים, נותרו בעינם.

בשתי הופעות בכנסת, האחת אחרי שהוקמה הוועדה בקיץ 1971 והשנייה אחרי פרסום מסקנותיה כשנתיים מאוחר יותר, התייחסה גולדה בצורה מפורטת לנושאים החברתיים, וניתן ללמוד הרבה מהן על השקפותיה החברתיות. ב-1971 הדגישה גולדה בכנסת כדלקמן: "חונכתי בתנועת הפועלים ותמיד ראיתי בה לא רק ארגון מקצועי אלא גורם חברתי מלוכד, החייב להתייצב בראש המערכה לצדק סוציאלי. הערות והחשישים שלנו - בהסתדרות, בממשלה ובכנסת - לצדק סוציאלי, לרמת תיים נאותה, לא קהו ולא יקהו. בכך שרתנו את העולם כולו."²²⁵ על-פי השקפתה החברתית, על החברה הישראלית לפעול למען שוויון חברתי כבסיס לעוצמתה המוסרית. גולדה השכילה בדבריה להביא דוגמאות מהמציאות היומיומית ולהמחיש בדרך זו את הבנת הפרט ובעיותיו. היא הדגישה כי חוקי החינוך החלים במידה שווה על כל ילדי ישראל, אין פירושה כי השוויון מתגשם בפועל. "אין להגיד כי מתקיים שוויון בין שני ילדים הלומדים באותה כיתה ואצל אותו מורה, אם אחד בא מבית שבו מתגוררות ארבע נפשות בשלושה חדרים והבית מלא ספרים וההורים יכולים לעזור בהכנת שעורים, ואילו חברו, הילד השני, הבא מבית בן שני חדרים שבו מתגוררות עשר נפשות ואין איש בבית יכול לעזור לקידומו של הנער בלימודים. אין שוויון בין שני ילדים אלה."²²⁶ בהמשך ציינה כי במכלול הבעיות החברתיות, יש בעיות שנפתרו, אחרות היגן בדרך אל פתרונו, אך קיימות בעיות שגם אם מושקע מאמץ להתמודד עמן, יידרש זמן רב עד שיימצא להן פתרון הולם.

על-פי תפיסתה המאבק לשוויון מוטל על שני גורמים: שכבות המצוקה עצמן המחויבות לפעול באופן אקטיווי לשיפור מצבן בשיתוף פעולה הדוק עם הרשויות: הממשלה והיישוב הוותיק "המסודר".²²⁷ היא ציינה כי "דרושים שני שותפים: קודם כל מאמץ עצמי של אותם מתוכנו השרויים במצוקה ובעוני, חלילה להם להיות בבחינת אובייקט פסיבי. עליהם להיות גורם פעיל במאמץ לשינוי מצבם: עליהם לשתף ידם עם הציבור והממשלה במגמה זאת." על כך הוסיפה כי הישוב המסודר על כל שדרותיו - מבוגרים ונוער - מחובתו להיחלץ כתנועת התנדבות גדולה. היא גרסה כי לשוויון חברתי לא ניתן להגיע רק באמצעים חמריים, אלא כאשר האוכלוסייה בעלת הידע וההשכלה, תהיה מוכנה להתחלק עם אלה החסרים השכלה. "לא תמיד העדר שוויון בממון וברכוש הוא אי השוויון הטרגי ביותר. יש אי שוויון משווע יותר - בין מי שיודע לשאינו יודע."²²⁸

נושא קליטת העלייה העסיק מאוד את גולדה בתקופת היותה שרת העבודה, כמו גם בשנים בהן כיהנה כראש ממשלה. היא האמינה כי כור ההיתוך של קיבוץ הגלויות חייב ליצור עם אחד וחברה מוסרית המבוססת על ערכים של שוויון חברתי ואחריות הדדית. "דווקא אלה מתוכנו הדואגים באמת לבעיית העוני הייבים להילחם בכל התוקף המוסרי נגד טיעון מחפיר זה, המעמיד את קליטת העלייה כמכשול לפתרון בעיות חברתיות בישראל. אל נניח לאיש, אם מתוך מרירות אם מתוך כוונה תחילה, להקים חיץ מלא-כותי בין מי שבא אתמול למי שמגיע היום ויגיע מחר."²²⁹

גולדה טענה, כי גם אם חובת המדינה לפעול להעלאת רמת החיים של השכבות המקופחות, הנטל התקציבי אינו צריך ליפול על הממשלה בלבד, אלא על הציבור כולו, בעיקר ה"מבוסס". לאחר שהציגה את מסקנות הוועדה לילדים ובני נוער במצוקה והמלצותיה, סיכמה גולדה את פעילות הממשלה במאבקה נגד העוני והפער החברתי בשנות השבעים כדלקמן: "פעילותנו התנהלה בשלושה תחומים מרכזיים: הבטחת הכנסה, חינוך ושיכון. היא היתה מכוונת להבטיח רמת חיים נאותה, רמת חיים שתאפשר למשפחה לממש את הפוטנציאל הגנוז בכל אחד מבני המשפחה, ותמנע מהעוני להנציח את עצמו ומלעבור בירושה מדור לדור."²³⁰

סיכום

פעמיים במהלך כהונתה כשרת העבודה הודיעה גולדה על התפטרותה בפורומים סגורים של ראשי מפא"י: ב-21 בדצמבר 1950 בישיבת מרכז המפלגה, וב-10 בפברואר 1953 בישיבת הוועדה המדינית שלה. בשני המקרים נענתה להפצרת חבריה, וחזרה בה מהודעתה, והעניין לא נודע בציבור.

מה היו הסיבות שהניעו את גולדה, שהיתה מוכרת כאישיות חזקה שאינה נרתעת מקשיים, לנקוט בצעד כה חריג של הסתלקות מתפקיד? בפעם הראשונה נימקה את התפטרותה בטענה כי אינה מסכימה עם עמדת מפלגתה בשאלות שכר וסכסוכי עבודה, וללא תימוכין של חבריה לתנועה אין ביכולתה למלא את תפקידה כשרה. בפעם השנייה הודתה, כי קשה לה להתמודד עם האבטלה החמורה, שהגיעה לשיא באותה שנה. ייתכן אמנם שהיו אלה תרגילים שנועדו לגיוס תימוכין, כאשר נאלצה להתמודד עם קשיים אובייקטיביים. גם אז אין זה מקרה כי דווקא בנושאים אלה העמידה במבחן את תמיכת חבריה.

לא היתה תופעה חברתית שכה הטרידה את גולדה כמו אבטלה. הצורך להבטיח תעסוקה מלאה נראה בעיניה חיוני ביותר. בהיותה השרה האחראית בין השאר על התעסוקה, לא נרתעה גולדה מפגישות עם מובטלים, אך אלו הותירו בה משקעים קשים. לעתים קרובות נהגה לציין כי יש להתיחס לכל מובטל לא כאל פרט סטטיסטי, אלא כאל מי שניצב מול בעיה אישית קיומית חמורה. גם עימותיה ביאלות שכר בפורומים של הנהגת המפלגה, הושפעו במידה רבה מראייתה את ההישלכות שיהיו למדיניות השכר על התעסוקה. לכן אין להתפלא כי נושאי האבטלה והשכר לחצו עליה במידה כזו, עד שעמדה לפני שבירה.

העבודה היתה תנאי יסודי לקליטתם של המוני העולים החדשים. גולדה היתה מודעת לאחריות ההיסטורית המוטלת על משרדה שקיבל על עצמו לדאוג לתעסוקה מיידית ככל האפשר למספר גדול של עולים. המכשולים והמגבלות האובייקטיביים, היו כה מאיימים, עד שרק מי שנחון באמונה מוחלטת ובדבקות עיקשת במשימה יכול היה שלא לאבד את התקווה ולהמשיך במאמצים לחפש פתרונות, שלעתים היו חלקיים ומאילתרים. לכן הפתרון של "עבודות הדחק" לסוגיהן, למשל, הרף הביקורת, היה בעיניה הכרה

העדיף על אפס מעשה או על חלוקת דמי אבטלה. גולדה גרסה כי יש להפנות את מרבית העולים חסרי העבודה והמקצוע לאזורי פיתוח וחקלאות בישובים חדשים. העבודה כי אין מתחשבים ברצונם ובהעדפותיהם כפרטים כלל לא הטרידה אותה. ניתן לומר כי מצוקתם ותלותם המחולטת של העולים ברשויות השלטון בתקופה היא, הקלו על ביצוע שני העקרונות המרכזיים של מדיניות הממשלה: פיזור אוכלוסין ופרודוקטיביזציה, כלומר, יצירת עם של יצרנים. בכך מוסברת גם החשיבות הרבה שייחסה להכשרה המקצועית. הכל היה כפוף להשגת יעדים לאומיים וחברתיים, המעוגנים בתפיסת העולם של תנועת הפועלים. נוסף לראיית ערך העבודה כתורם להגשמת מטרות לאומיות חברתיות, הדגישה גולדה את חיוניות העבודה כמרכיב מרכזי הכרחי בחיי הפרט, המעניק לו תוכן ומשמעות. אם היה טיפוס אדם שלא היתה מסוגלת ללכת לקראתו ולהבינו – היה זה המשתמט מעבודה.

האבטלה היתה תופעת קבע בשנותיה הראשונות של המדינה, ובשיאה יותר מעשרה אחוזים מכלל כוח העבודה היה מובטל, ואחוז כפול מזה בקרב העולים החדשים. כשלעצמם, נתונים אלה מלמדים על בעיה כלכלית וחברתית חמורה ביותר, אולם בנסיבות ובתנאים ששררו באותן שנים, נראה לי כי יש לראות בהם ביטוי להצלחה ניכרת בהתמודדות עם קשיים אוביקטיביים. האוכלוסייה הוכפלה פי שניים ויותר בינים 1948–1951, ובאותו זמן כ-80% של העולים החדשים עבדו, אמנם חלקם בעבודות זמניות. לקראת אמצע שנות החמישים, הל שיפור ניכר במצב התעסוקה, פחת משקל "העבודות היוזמות" והרמה המקצועית של העובדים החלה לעלות. הבעיה כבר לא היתה אחוז המובטלים, שישעורם היה זהה לחלקם של המובטלים בתוך כוח העבודה ברוב ארצות אירופה. אלא מעמדם הנמוך במערכות העבודה של רבים מהעולים החדשים.

התפקיד של יצירת פתרונות דיור להמוני העולים החדשים היה חשוב לא פחות מהבטחת התעסוקה, אך היה קשה עוד יותר להשגה. בעוד שרוב העולים השתלבו די מהר בשוק העבודה, הרי אחוז ניכר מהם נאלצו להתגורר תקופה ממושכת למדי בתנאי מגורים שהיו קשים לפי כל קנה מידה, במעברות או בשכונות מצוקה. התקופה שבה היו רוב העולים במעברות, היתה ארוכה מהתקופה שבה היו מובטלים. מסתבר כי ההשקעה ביצירת מקומות עבודה, היתה נמוכה מאשר ההשקעות שהיו דרושות לבניית דירות. קל היה יותר ליצור מקומות עבודה, בעיקר בסקטור הציבורי, מאשר לגייס את המשאבים שהיו דרושים לבניין מאות אלפי דירות. מה גם שהמחסור

לא היה רק בהון השקעות אלא גם בחומרים ובעובדים מקצועיים. גם בתחום זה יכלה גולדה להצביע על הישגים לא מבוטלים. באמצע שנות החמישים נתרוקנו רוב המעברות, האוהלים נעלמו מנוף הארץ והכדור גים והפחונים התמעטו במידה ניכרת. רק הצריפונים עדיין בלטו בחלק מהמעברות שנותרו והזכירו כי גם אם ממדי הבעיה צומצמו עדיין לא נמצא לה פתרון. נותרו עשרות אלפי משפחות, בעיקר של משפחות מרובות ילדים יוצאות ארצות אסיה-אפריקה, שהמשיכו לגור בצפיפות בלתי נסבלת. חשוב לציין כי גם אלה שעזבו את המעברות, אתרי שהייה של שנים אחדות, ועברו לדירות של ממש, נשאו עמם צלקות מכאיבות שהיו להן השלכות חמורות בשנים שלאחר מכן.

פעולת משרד העבודה בהנהגתה של גולדה לא התרכזו רק בבניה לעולים. השרה עמדה על כך כי יש להקדיש מאמצים ומשאבים כדי לשפר את רמת הדיור הנמוכה של אותן שכבות עממיות ביישוב הוותיק, שלא יכלו להרשות לעצמן לרכוש דירה בשוק החופשי. לצורך זה בנה המשרד מספר רב של דירות עממיות, לעתים באמצעות חברות ציבוריות. ואמנם בתחום זה, ההתפתחות היתה מרשימה במיוחד, כאשר רוב המשפחות זכו לרכוש דירות צנועות ככל שיהיו.

לכל פעולה המיועדת לקליטה ממשית של העולים התייחסה גולדה כאל צעד לקראת הגשמת המטרה הלאומית, והקדישה לה את כל מרצה וכוחה. היא העריכה את הישגי העשייה היומיומית, בתחומים שהיתה מופקדת עליהם, אך גם הכירה בכך שהצרכים החיוניים גדולים פי כמה מהיכולת לממשם. ראייה זו לא תסכלה אותה. להיפך, היא דירבנה אותה להמשיך במאמצים, כשהיא מאמצת גישה ריאלית ומפוכחת של זיהוי הקשיים וניסוחם, ובו בזמן לא איבדה את חדות היצירה והתקווה. גולדה לא ראתה כל סתירה בין הדיווחים על הישגים שהושגו, לבין התביעות שהציגה לעצמה ולאחרים. פתרון בעיית תעסוקה של תושבי בית-שאן בעבודה בשדות הכותנה באזור, או סלילת דרכי גישה למאות יישובי ספר-ראויות, היו לדעתה לשירי תהילה ולא לביקורת מרושעת.

בשצף קצף יצאה נגד אלה ממבקריה, בעיקר מהשמאל, שבלהט הביקורת והטענות שהעלו נגדה ונגד משרדה, נטו להתעלם מההישגים החשובים והמשמעותיים שהושגו, בעיקר בזכות עבודתם המסורה של רבים וטובים שהקדישו לכך את מיטב מירצם וכשרונם. בהקשר זה, יש להבין גם את טענותיה נגד המומחים למיניהם, אלה שבשם הניתוח המדעי המדויק, כביכול, היו מוכנים לוותר על העשייה. היא היתה מוכנה להקשיב למומחים, אולם רק לאלה שרתמו את עצמם למפעלי המשרד, ותרמו לו ממומחיותם.

אולם האחרים, שנימקו את ספקותיהם ביחס לכדאיות או לאפשרויות של העשייה הגדולה, זכו ממנה למנה גדושה של אמירות סרקסטיות. בוועדת העבודה ב-1954 אמרה גולדה: "לזו היה נמצא אדם בעל חוש הומור, היה יכול לחבר קטלוג עם שתי רובריקות. האחת היתה כוללת דברים שמומחים יעצו לנו לא לעשותם, והשניה - דברים שעשינו למרות עצתם, והם הצליחו." ²³ גולדה תורה ואמרה כי היתה מודעת לשגיאות הרבות שהיו רציניות לפעמים, שנעשו על-ידי משרדה. את חלקן הסבירה בלהט היצירה, ובהתמודדות עם הלחץ של הנסיבות האובייקטיביות שקשה היה לעמוד בו. את חלקן האחר ייחסה להיקף הפעולות הלא מתוכננות, ולחוסר הידע והנסיון שהיו דרושים כדי לעמוד בו. היא הכירה בכך כי "שכר הלימוד" היה יקר מאוד, אך האלטרנטיבה של הירתעות מעשייה היתה חמורה פי כמה.

המנהיגה האנטי-פופוליסטית

אם הייתי צריך לציין תכונה אחת המאפיינת במיוחד את גישתה של גולדה לנושאים שעסקה בהם כשרת העבודה, הייתי מגדירה כמנהיגה אנטי-פופוליסטית. מעולם לא הבטיחה לציבור שבאה אתו במגע דברים שלא התכוונה או לא יכלה לממש. יתר על כן, תמיד העמידה את עצמה במצב של תובעת מהציבור, ולפעמים אף מיסרת אותו. היא לא ראתה צורך לומר דברים פופולריים אך משלים, שהציבור היה מעוניין לשמוע. היא לא חששה מתגוררות וממה שיחשבו עליה, כאשר היתה משוכנעת בצדקתה. גם בפורומים סגורים וגם ברשות הרבים, אמרה את אשר עם לבה ולא נמצאו סתירות בין דברים שאמרה בדיונים שניהלה בצמרת המפלגה לבין דברים שהשמיעה בהופעותיה בכנסת. במוסדות הסגורים של המפלגה, הוקיעה לא פעם תופעות פסולות וחריגות שרוב חבריה נטו להתעלם מהן בגלל שיקולים של נוחות או אופורטוניזם. לא פעם עוררה התנגדות והקימה נגדה מנגנונים או קבוצות לאחר שהתקיפה אותם.

היא האמינה כי יש לומר בגלוי לכל קבוצת אנשים, תהיה אשר תהיה, כי אינה צודקת, כאשר זו היתה מסקנתה מהתנהגותה או עמדותיה. דבריה על הפועלת ההרה המסתירה את מצבה ממעסיקה, או פנייתה לאחיות בתי החולים שישברו שביתה מעידה על כך. היא טענה כי "העולה אינו תמיד צודק", גם כאשר מצוקתו אמיתית, שהמפגין אינו תמיד צודק, גם כאשר הוא זועק מנהמת לבו, או ש"הפנתר" אינו צודק, גם כאשר מחאתו מונעת על-ידי הרגשת קיפות. כאלה היו התגובות ילה במצבי לחץ כאשר היה ברור לה כי

דבריה הלא נוחים לא יתקבלו על לב שומעיה. דומנן, כי יש ליחס גישה עקבית זו של גולדה לכמה מתכונותיה הבולטות: יושר ציבורי; שכנוע פנימי מוסרי עמוק בצדקתה; היותה משוחררת מהצורך לרכוש פופולריות זולה בדרכים המנוגדות לעקרונותיה. היא לא היתה אדישה לדעת הציבור ולתדמיתה, אך היא סרבה לעשות שקר בנפשה במטרה לזכות בפופולריות ובאהדה מידיים במחיר סטיה מעקרונות.

"למי מגיע?"

התשובה לשאלה זו מספקת מפתח להבנת עמדות יסוד של גולדה בנושאים חברתיים ולמערכת יחסיה עם ארגונים שונים. נקודת המוצא שלה היתה חד משמעית: לא מגיע לאלה שיש להם יחסית יותר מאשר לאחרים, ולחזקים כאשר צרכי החלשים לא נענו. המציאות הוכיחה לה, כי לעתים קרובות דווקא החזקים הם אלה התובעים לעצמם מהמדינה, ואילו החלשים הם חסרי כוח ואין מי שייצג אותם. מאחר שנטתה לראיה דיכוטומית, היא דיברה על חלוקה חד-משמעית בין ותיקים לעולים חדשים וקבעה כי רק האחרונים זכאים לעזרת המדינה ורשויות השלטון. היה זה הפירוש המעשי שלה לשאלת דמותה של החברה הרצויה, כפי שלדעתה הורו אבות תנועת העבודה. על-פי השקפתה צמצום הפער החברתי בין חלקי העם השונים, במובן הפשוט והבסיסי של המושג, מתחייב מן האידיאולוגיה של תנועתה. גישה פשטנית זו מסבירה את עמדות גולדה בנושאים אחדים:

א. בקורתה נגד המדיניות המקצועית של ההסתדרות הכללית. גולדה התייחסה אל פעולות משרדה כאל המשך והרחבה של פעולות ההסתדרות בעבר, אולם הרגשת שותפות ושייכות זו לא מנעה ממנה למתוח ביקורת חריפה על מדיניותה המקצועית של ההסתדרות, משום שזו העדיפה לדעתה, את החזקים והתעלמה לעתים מהסקטורים החלשים בציבור העובדים.

ב. שביתות האקדמאים. כאשר הרופאים והמהנדסים, שהובילו את התארגנותם של האקדמאים למאבק על שיפור שכרם ושבתו, היא יצאה נגדם בתקיפות יותר מאשר כל מנהיג פועלים אחר. היא האשימה אותם שקידשו את עקרון "הפער" החברתי השגור עליה, ופעלו מתוך אינטרסנטיות צרה, המתעלמת מצרכי הכלל.

ג. רמת חיים ועזרה מיהדות התפוצות. בהודמנויות רבות הדגישה כי גיוס כספים מיהודי העולם מוצדק למטרה אחת בלבד – לקליטת העלייה. ניצול כספים אלה לתועלתם של הוותיקים, נראה בעיניה כפגם מוסרי המור ביותר. גולדה טענה נגד הפרשת חלק כלישהו מהמשאבים המיועדים לקליטה

קליטת עלייה, עבודה ותקיקה סוציאלית

לטובת הוותיקים והמסודרים: "ואני שואלת: באיזו רשות, רשות מוסרית, רשות יהודית, רשות ציונית, איזו רשות יש למישהו מאיתנו לקחת פרוטה אחת להקל על רמת חינו מכסף שאיננו מרוויחים ואיננו משתכרים בעצמנו?"²³²

גולדה מילאה תפקיד ראשון במעלה בגיוס כספים מיהדות ארצות-הברית כשנות השלושים, שנות הארבעים וכן כאשר נשלחה לארץ זו בעיצומה של מלחמת השחרור. גם בשנים שכיחנה כשרת העבודה יצאה פעמים אחדות לגיוס כספים משום שלא היה עוד חבר בממשלה שהכיר יהדות זו כה מקרוב והיה מסוגל לדבר בשפתה.

גולדה האמינה כי על יהדות התפוצות להשתתף בפועל בהגשמת הציונות. היא לא מצאה פסול ערכי כלשהו בהנחת יסוד זו של התנועה הציונית מראשיתה, גם אחרי הקמת המדינה. אולם על-פי תפיסתה, על יהדות התפוצות להיווכח שאכן מימנה מיועד להגשמת הציונות שנתפסה על-ידי כחי-זוק המדינה על-ידי קליטת העלייה.

גולדה ובן-גוריון

הטיפול והעיון בחומר הרב שעמד לרשותי לצורך כתיבת עבודה זו שכנע אותי עד כמה היו דעותיה ועמדותיה הציבוריות של גולדה קרובות לאלו של בן-גוריון. ההסכמה שלה עם מעשיו ועם מדיניותו כראש הממשלה היתה מוחלטת, לא משום שצייתה למנהיג המפלגה אליה השתייכה, אלא משום שהזדהתה הזדהות מלאה עם דרכו. הדבר בלט בתמיכתה ללא סייג בעלייה חפשית בשנות המדינה הראשונות, אף שידעה כי משרדה ישא בחלק ניכר מהנטל הכרוך בכך.

בן-גוריון ידע כי בצמרת השלטון, נמנתה עם הבודדים שיכול היה לסמוך עליהם ללא סייג, והעניק לה תימוכין מלאים. אין ספק כי יחסו אליה השפיע על מעמדה בממשלה, ומכמה בחינות הקל עליה במילוי תפקידה הקשה. כך היה, בין השאר, כאשר תמך בה בעת הדיון על חוק הביטוח הלאומי.

הביטוח הלאומי

חוק הביטוח הלאומי היווה את השיא בפעילותה של גולדה בתחום התחיקה החברתית. את התכנים של החוק קבעו וניסחו אנשי המקצוע המומחים במשרדה בראשותם של י. קנב, צ. ברנזון, צ. ברנזיב וג. לוטן, אך רק הדחף של גולדה יכול היה לנווט את ההצעה עד לקבלתה. רק חברים מעטים

בממשלה תמכו באישור החוק. היא הוכיחה כושר אילתור ותימרון במאמציה להשפיע על שרי האוצר קפלן ואשכול להסיר את התנגדותם. גולדה ראתה בחוק זה מרכיב חשוב בהבטחת תמיכתה של המדינה באזרחים המצויים במצבים קשים. חוק זה וחוקים נוספים שהתקבלו ביוזמת משרדה, בעיקר בתחום העבודה וזכויות העובדים, הגיח את הבסיס להקמת מדינת רווחה בעתיד הלא רחוק.

שנות כהונתה של גולדה כשרת העבודה היו שנים של פעילות אינטנסיביות מאוד וההישגים המרשימים לוו בצללים רבים. משרד העבודה בהנהגת גולדה מלא תפקיד חשוב, ביחד עם גופים ציבוריים אחרים, בקליטת העלייה ההמונית והנחת היסודות להמשך ההתפתחות של המדינה. בשבע השנים בין 1949-1956, חלה התקדמות גדולה במדינה הצעירה. גולדה הודתה בכל יישותה וכישוריה עם העשייה שממשלת בן-גוריון עמדה במרכזה, ותרמה את חלקה כשרת העבודה. עם זאת, לא נעלמו ממנה הסכנות והחששות מפני אבדן מערכת הערכים המקובלים עליה ועל תנועתה, ומפני החלשות הסולידריות בין חלקי העם השונים: בין יוצאי גלויות שונות ובין הישוב הוותיק והשבע לבין "ישראל השנייה".

גולדה כמו חבריה פעלה כאשר הנתונים, האילוצים והמגבלות הכבידו ביותר, ייתכן שמעולם לא פעלו שרי ממשלת ישראל בתנאים קשים כאלה. בהתחשב בנסיבות אלו יש להעריך את ההישגים והכשלונות. היא הייתה משוכנעת כי העלייה היא ההצדקה המוסרית והקיומית של מדינת ישראל, ולכן ראתה בתפקידה כשרת העבודה, הפועלת במרכז העשייה למען הקליטה, פרק חשוב ומרכזי בקריירה הציבורית הארוכה שלה. "המדינה הזאת נוצרה, קיימת ותתקיים רק בזכות זה שאנו יכולים לפתוח את שערי הארץ לעולים בהמוניהם."²³³